

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.52>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Продан Т.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича*

Дякур М.Д.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича*

Продан Т.В., Дякур М.Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх.

У статті проаналізовано кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх – одна із складових усієї злочинності, що підкоряється її загальним змінам та закономірностям. Досліджено сімейні, соціальні та економічні криміногенні фактори злочинності неповнолітніх. Встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14-15 років та 16-17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (69,3%), які мають повну базову середню освіту. Зазначено, що у структурі морально-психологічних властивостей неповнолітніх злочинців переважають: порушення емоційно-вольової сфери, послаблення почуття сорому, брехливість, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, байдуже ставлення до переживань інших. Структура кримінально-правових властивостей передбачає, що більшості неповнолітнім особам передувала девіантна поведінка. Виокремлено чотири типи неповнолітніх злочинців: випадковий, нестійкий, негативний, злісний. Проаналізовано якісні та кількісні показники даного виду злочинності. Аргументується, що протягом 2022–2024 років рівень злочинності неповнолітніх залежно від року то збільшується, то зменшується. В цілому спостерігається зростання даного виду злочинності з 1291 до 1363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. Встановлено, що з огляду статистичних даних простежується дві тенденції: негативна та позитивна. Позитивна тенденція, яка полягає у зменшенні кількості кримінально протиправних діянь проти власності і залишення практично на одному й тому ж рівні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та негативна тенденція – збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, передбачених у структурі злочинності неповнолітніх, а також зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх. Зроблено висновок, про те, комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх є досить важливим, оскільки таке дослідження є підґрунтям для подальшого розроблення ефективних заходів протидії даному негативному явищу.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, стан злочинності неповнолітніх, особа неповнолітнього злочинця, детермінанти злочинності неповнолітніх.

Prodan T.V., Diakur M.D. Criminological characteristics of juvenile delinquency.

The article analyzes the criminological characteristics of juvenile delinquency. Juvenile delinquency is one of the components of all crime, subject to its general changes and laws. Family, social and economic criminogenic factors of juvenile delinquency were studied. It was established that the age of minors is divided into two groups: 14-15 years and 16-17 years. The majority of criminal offenses are committed by minors aged 16-17 (69,3%) who have completed basic secondary education. It is noted

that in the structure of moral and psychological properties of juvenile criminals, the following prevail: violation of the emotional and volitional sphere, weakening of the sense of shame, lying, a distorted system of life values, pronounced cynicism, indifference to the experiences of others. The structure of criminal-legal properties assumes that most minors were preceded by deviant behavior. Four types of juvenile criminals are distinguished: random, unstable, negative, malicious. Qualitative and quantitative indicators of this type of crime were analyzed. It is argued that during the years 2022–2024, the level of juvenile delinquency will either increase or decrease depending on the year. In general, there is an increase in this type of crime from 1,291 to 1,363 registered criminal offenses committed by minors. It was established that two trends can be traced from the statistical data review: negative and positive. A positive trend, which consists in reducing the number of criminally illegal acts against property and leaving criminal offenses in the field of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances at almost the same level and a negative trend – an increase in all other types of criminal offenses provided for in the structure of juvenile delinquency, as well as an increase in the specific weight of particularly serious crimes in the structure of juvenile delinquency. It was concluded that a comprehensive analysis of the criminological characteristics of juvenile delinquency is quite important, since such a study is the basis for the further development of effective measures to counter this negative phenomenon.

Key words: juvenile delinquency, state of juvenile delinquency, identity of juvenile delinquent, determinants of juvenile delinquency.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є важливою складовою загальної злочинності та має свої специфічні особливості, зумовлені віковими, психологічними та соціальними факторами. Даний вид злочинності залишається однією із найбільш гострих проблем нашого суспільства. Адже злочинності неповнолітніх притаманна така ознака як самовідтворення. Це свідчить про те, що значна частка рецидивістів свій перший кримінально протиправний досвід отримали саме в неповнолітньому віці. До того ж, негативні зміни у сферах життя, які відбулися за останній період в нашому суспільстві неабияку роль відіграли й на злочинності неповнолітніх. Зокрема, виходячи із статистичних даних Генеральної прокуратури України спостерігається в цілому зростання даного виду злочинності.

А тому, дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх дозволяє зрозуміти причини та умови, що сприяють злочинній поведінці, проаналізувати рівень злочинності неповнолітніх, виокремити характерні риси особистості неповнолітнього злочинця та відповідно в подальшому розробити ефективні заходи протидії даному негативному явищу.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх.

Стан опрацювання проблематики. В Україні питання, пов'язані із злочинністю неповнолітніх досліджували такі науковці: А.Б. Антонюк, І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, О.М. Костенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Злочинність неповнолітніх – одна із складових усієї злочинності, що підкоряється її загальним змінам та закономірностям. Що ми розуміємо під злочинністю неповнолітніх? Злочинність неповнолітніх – це негативний, відносно масовий соціальний феномен, що являє собою цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених суб'єктами кримінальних правопорушень віком від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу.

До основних ознак злочинності неповнолітніх можна віднести: по-перше, це негативне соціальне явище, що є основою для самодетермінації всієї злочинності; по-друге, їй притаманний психологічний механізм наслідування дорослих; по-третє, переважно має груповий характер; по-четверте, характеризується підвищеною латентністю; по-п'яте, переважають корисливі та насильницькі кримінальні правопорушення.

Також варто зазначити, що найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями, що вчиняються неповнолітніми є [1]:

- кримінальні правопорушення проти власності (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 186 КК України);
- кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 122, 125 КК України);
- кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 286, 289 КК України);

– кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 307, 309 КК України);

– кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 296 КК України);

– кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 259, 263 КК України).

Детермінаційний комплекс злочинності неповнолітніх передбачає широкий спектр суспільних протиріч, які пов'язані із сімейними, соціальними, економічними сферами тощо. Так, криміногенні фактори, які визначають злочинність неповнолітніх з сімейної точки зору, включають: поганий вплив з боку батьків або інших членів сім'ї; кримінально протиправна діяльність одного з батьків; фізичне, психологічне, економічне насильство в сім'ї; відсутність уваги до дитини через байдужість батьків; недостатній контроль за поведінкою дитини; бідність та відсутність у батьків можливості забезпечити базовими потребами [2, с. 134].

Соціальні причини та умови, які призводять до злочинності неповнолітніх, включають: вплив оточення на неповнолітніх осіб (однолітки або друзі; популяризація субкультур; вплив девіантних груп); освітнє середовище неповнолітніх (булінг в освітніх закладах; відсутність профілактичних заходів серед неповнолітніх, які є у групах ризику); вплив ЗМІ, медіа, кіберпростору на неповнолітніх (пропаганда насильства; залучення до кіберзлочинності; використання ІІСО).

Економічні детермінанти злочинності неповнолітніх пов'язані з бідністю та економічною нерівністю; швидке отримання коштів («легкі гроші»), зокрема через залучення неповнолітніх до наркотогівлі, до крадіжок тощо; вплив міграційних процесів.

Досить важливим елементом кримінологічної характеристики є вивчення особи неповнолітнього злочинця. Так, вивчення особи неповнолітнього злочинця дозволить виокремити низку властивостей за допомогою яких можна сформувати портрет особи неповнолітнього злочинця, який в подальшому може бути використаний для ефективної протидії злочинності неповнолітніх.

Розкриваючи соціально-демографічні властивості, варто зазначити, що відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України за період 2022–2024 років встановлено, що простежується зменшення виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Так, у 2022 році було виявлено 1291 неповнолітню особу, у 2023 році – 1638 осіб, а у 2024 – 1363 особи відповідно (станом на 1 грудня 2024 року) [3]. Також, необхідно відзначити, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: вік 14-15 років та 16-17 років. Тому, вважаємо за необхідне навести статистичні дані щодо даних груп. В результаті наведених даних, ми простежуємо, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (табл. 1) [3]. Зокрема, їх частка у 2022 році складала 69,9%, у 2023 році – 67%, а у 2024 році – 69,3%. Цікавим є ще той факт, що відсоток кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення серед усіх зареєстрованих осіб протягом 2022–2024 років зберігається приблизно на одному і тому ж рівні. Так, у 2022 році їх частка серед усіх осіб складала 1,5%, у 2023 році – 1,5%, а у 2024 році – 1,3% відповідно.

Таблиця 1.

Вік неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за період 2022-2024 рр.

Роки	2022	2023	2024
14-15 років	388	540	418
16-17 років	903	1098	945

За рівнем освіти, переважна більшість – це неповнолітні з повною базовою середньою освітою, менше складають неповнолітні з неповною та початковою середньою освітою.

У структурі морально-психологічних властивостей неповнолітніх злочинців переважають: порушення емоційно-вольової сфери, послаблення почуття сорому, брехливість, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, байдуже ставлення до переживань інших.

Кримінально-правові властивості передбачають, що більшості неповнолітнім особам, які вчинили кримінальне правопорушення передувала девіантна поведінка (дрібне хуліганство, дрібна крадіжка, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів тощо), вчинення кримінальних правопорушень групою осіб або під впливом повнолітніх осіб, які їх втягнули у кримінальну протиправну діяльність. Що стосується мотивів вчинення, то на нашу думку, можна виділити: корисливий, хуліганський, самоствердження, ідеалізація злочинного способу життя.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо виділити такі типи неповнолітніх злочинців [4, с. 228]:

- випадковий – даний тип характеризується тим, що неповнолітній опиняється у несприятливих життєвих обставинах та не усвідомлюючи всіх наслідків своєї поведінки, може вчинити кримінальне правопорушення, всупереч загальній позитивній характеристиці;
- нестійкий – даний тип характеризується тим, що неповнолітній маючи відповідну потребу та потрапляючи в сприятливу життєву ситуацію, яка за даних обставин спонукає його на вчинення кримінального правопорушення;
- негативний – це тип, який характеризується негативною спрямованістю неповнолітнього, що формує у нього агресивну поведінку, яка викликана певною психологічною травмою;
- злісний – це тип, який характеризується стійкою, антигромадською спрямованістю особистості (прагнення до культу самоствердження, бажання бути лідером у групі).

При дослідженні злочинності неповнолітніх в Україні важливо відзначити, що так само, як і будь-яке інше негативне та соціальне явище, її можна проаналізувати за допомогою визначених критеріїв, що відображають кількісні та якісні характеристики. Проаналізувати дане негативне явище можна через такі показники злочинності неповнолітніх як: рівень, динаміка, структура тощо.

З огляду статистичних даних Генеральної прокуратури України простежується, що протягом 2022–2024 років, як ми вище зазначали, рівень злочинності неповнолітніх залежно від року то збільшується, то зменшується. А саме, якщо говорити в цілому про аналізований період, то ми бачимо зростання даного виду злочинності з 1291 до 1363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами [3], що на 26,8% більше порівняно з показником 2022 року. Проте, варто підкреслити, що на кінець аналізованого періоду порівнюючи з 2023 роком, ми бачимо позитивну картину, а саме зменшення злочинності неповнолітніх на 16,7% (табл. 2). Виходячи з цього, ми робимо висновок, що рівень злочинності неповнолітніх є досить динамічним, однак беручи до уваги останній рік, ми можемо говорити про те, що простежується все ж таки позитивна тенденція, а саме зменшення кількості кримінальних правопорушень у даній сфері.

Таблиця 2.

Рівень та динаміка кіберзлочинності за період 2022–2024 рр.

Роки	2022	2023	2024
Всього зареєстровано злочинності неповнолітніх	1291	1638	1363
Динаміка злочинності неповнолітніх, у % до попереднього року	-	+26,8%	-16,7%

На нашу думку, рівень злочинності неповнолітніх, який аналізується протягом 2022–2024 років не повною мірою відображає стан даного явища, оскільки, як ми вище зазначали, даний вид злочинності характеризується досить високим рівнем латентності. Так, на латентність даного явища вказують такі чинники як: недовіра потерпілих до системи правоохоронних органів; уникнення соціальної стигматизації неповнолітніх; недостатній контроль за групами підвищеного ризику, а саме за особами з асоціальною поведінкою; необмежені можливості використання цифрового середовища (складність ідентифікації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у кіберпросторі) тощо.

Досліджуючи структуру злочинності неповнолітніх протягом 2022–2024 років (табл. 3), ми простежуємо, що найбільше вчинялися кримінальні правопорушення проти власності та кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи [3].

Структура злочинності неповнолітніх за період 2022-2024 рр.

Роки	2022	2023	2024
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (%)	21%	20%	25%
Кримінальні правопорушення проти власності (%)	60%	57,6%	46%
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (%)	8,5%	9,4%	14%
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (%)	6,4%	6,8%	6,7%
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (%)	2,6%	4,5%	6%
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (%)	1,5%	1,7%	2,3%

Частка даних видів кримінальних правопорушень була найбільшою протягом всього аналізованого періоду, але їх питома вага постійно змінювалася. Так, у 2022 році їх частка складала 60% (кримінальні правопорушення проти власності) та 21% (кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи), в наступні роки їх частка переважно зменшувалася та лише в останній рік розгляданого періоду частка кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи збільшилася до 25%. Водночас, з огляду отриманих даних ми можемо зробити висновок, що суттєво збільшилась питома вага кримінально протиправних діянь проти безпеки руху та експлуатації транспорту та кримінально протиправних діянь проти громадського порядку та моральності. Так, їх частка збільшилась з 8,5% у 2022 році до 14% у 2024 році та з 2,6% у 2022 році до 6% у 2024 році відповідно. До того ж, варто зазначити, що у структурі злочинності неповнолітніх найменш чисельною є частка кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, хоча й вона поступово зростає. Частка даних кримінально протиправних діянь у 2020 році складала 1,5%, а вже у 2024 році – 2,3%.

Відповідно, аналізуючи зміни в структурі злочинності неповнолітніх протягом 2022-2024 років ми простежуємо дві тенденції: негативну та позитивну. Позитивна тенденція, яка полягає у зменшенні кількості кримінально протиправних діянь проти власності і залишення практично на одному й тому ж рівні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та негативна тенденція – збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, передбачених у структурі злочинності неповнолітніх.

Також розглянемо структуру злочинності неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки. Досліджуючи відповідну структуру злочинності неповнолітніх протягом 2022-2024 років (табл. 4) [3], ми простежуємо, що найбільше неповнолітні особи вчиняли тяжкі злочини.

Структура злочинності неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки за період 2022-2024 рр.

Роки	2022	2023	2024
Кримінальні проступки (%)	27%	23%	23%
Нетяжкі злочини (%)	5%	5%	6%
Тяжкі злочини (%)	57%	61%	57%
Особливо тяжкі злочини (%)	11%	11%	14%

Частка даних злочинів протягом аналізованого періоду є досить суттєвою та складає на кінець аналізованого періоду 57%. Також збільшилась частка особливо тяжких злочинів (14%), найменшу частку у даній структурі складають нетяжкі злочини, а саме 6%.

Відповідно ми простежуємо досить негативну тенденцію, а саме переважання вчинення неповнолітніми тяжких злочинів та зростання особливо тяжких злочинів, що свідчить про те, що злочинність неповнолітніх є суспільно небезпечним явищем, яке потребує дієвих механізмів протидії. Адже, як ми вже зазначали, даний вид злочинності є основою для самодетермінації всієї злочинності. І як зазначають більшість науковців, рецидивісти та професійні злочинці свій перший кримінально протиправний досвід набувають зазвичай ще в підлітковому віці.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх є досить актуальним, оскільки таке дослідження є підґрунтям для подальшого розроблення ефективних заходів протидії даному негативному явищу. Детермінаційний комплекс злочинності неповнолітніх передбачає широкий спектр суспільних протиріч, які пов'язані із сімейними, соціальними, економічними сферами тощо. Характеризуючи особу неповнолітнього злочинця було встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14-15 років та 16-17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (69,3%). Сучасна кримінологічна картина свідчить про те, що загалом спостерігається зростання злочинності неповнолітніх (+26,8%). Спостерігається й негативна тенденція – як збільшення кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, так і зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.12.2024).
2. Кримінологія: академічний підручник: [Богатирьов І.Г., Гусар Л.В., Колб О.Г., Тома М.Г. та ін.] за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, заслуженого діяча наук і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
3. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2024).
4. Антонюк А.Б. Профілактичні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 85: ч. 3. С. 226–230.